

CONFRUNTAREA FINALĂ DINTRE BINE ȘI RĂU ÎN TEXTUL CĂRȚII APOCALIPSA, ÎN MITUL NORDIC RAGNAROK ȘI ÎN SCENARIUL ESHATOLOGIC POPULAR ROMÂNESC: ASEMĂNĂRI ȘI DIFERENȚE

Drd. Alexandru Nicolae AGIGNOAEI
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia

Drd. Gabriela Fulvia HOROBET
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București

Abstract

The theme of the confrontation between Good and Evil, between God and the Devil, has always occupied a significant place in the religious mentality of the Romanian peasant. The religious concepts of the Romanian peasant were modeled, first and foremost, on the basis of canonical scriptural sources, in addition to a considerable amount of medieval apocryphal Christian sources, but also superstitions of pagan origin, from the Geto-Dacian, Greco-Roman and Slav religions. Obviously, also the Romanian popular eschatological scenarios are impregnated with events and characters from all these sources, they wishing to be a proof of the symbiosis between the doctrinal religion and the popular religion, a symbiosis that has always characterized the religious world of the traditional Romanian village. Analyzing the most widespread and complex Romanian popular eschatological scenario, the present study will show the similarities and differences between it and the biblical eschatological scenario in the Book of Revelation, but also between the two and the nordic eschatological myth Ragnarok, against which, in our opinion, the scenarios Biblical and popular eschatologies are the closest thing to similarity.

Keywords: Revelation, Ragnarok, eschatology, monsters, peasant, popular, battle.

Introducere

Motivul sfârșitului lumii a fost o preocupare constantă a mentalității religioase a țaranului român tradițional din cele mai vechi timpuri și din toate provinciile tradiționale ale țării noastre¹. Dat

¹ Fapt valabil și pentru locuitorii din mediul rural al acelor provincii românești care, din păcate, astăzi nu mai fac parte din România.

fiind acest fapt, nu este de mirare că scenariul eshatologic popular românesc, similar în fond, a îmbrăcat, în funcție de loc și de timp, diferite forme. O dovadă evidentă a acestei realități o constituie ancheta mitologică realizată de Bogdan Petriceicu-Hașdeu la sfârșitul secolului al XIX-lea în mediul rural din Vechiul Regat al României (Țara Românească și Moldova), cu privire la mitul sfârșitului lumii în viziunea poporului român, anchetă reluată de Ionel Oprișan, un secol mai târziu².

Referindu-ne astfel la eshatologia universală prin prisma țărânului român, aceasta, deși tributară învățăturii de credință creștină bazată pe textele eshatologice semnificative din Sfânta Scriptură³, nu se aliază întru totul acestora, ci prezintă și influențe extrascripturistice. Acestea din urmă, despre care nu se poate spune că intră în mod categoric în contradicție cu credința creștină doctrinară în ceea ce privește eshatologia, vin să îmbogățească tezaurul credinței creștine populare românești⁴, iar aceasta cu atât mai mult cu cât ele variază într-o mai mică sau mai mare măsură în funcție de spațiu și de timp. Ele pot fi văzute și percepute drept niște elemente parascripturistice, chiar drept reminiscențe ale credințelor păgâne care au dăinuit sau care au tranzitat la un moment dat în istorie, pe teritoriul actual al României. Analizându-le pe acestea într-o manieră cât mai obiectiv posibilă, se poate constata faptul că ele nu pot fi înțelese automat ca fiind anticreștine și antidoctrinare, ci mai degrabă, prin specificitatea lor, au rolul de a defini și de a

² Bogdan Petriceicu-Hașdeu, *Lumea de apoi (Sfârșitul lumii)*, ediție critică, prefață și anchetă mitologică contemporană, privitoare la sfârșitul lumii de Ionel Oprișan, Editura Saeculum I.O., București, 2017.

³ Dintre acestea, amintim pe următoarele: fragmente din cărțile profetice ale Vechiului Testament (Isaia, cap. 24-27, 66; Iezechiel, cap. 37; Daniel, cap. 7, 9, 12; Ioil, cap. 3-4), iar din Noul Testament vom face referire la cuvântarea eshatologică a Mântuitorului (Matei, cap. 24-25; Marcu, cap. 13; Luca, cap. 21), la pasajele eshatologice din epistolele pauline (I Corinteni, cap. 15; I Tesaloniceni, cap. 4-5; II Tesaloniceni cap. 2) și din epistolele sobornicești (II Petru cap. 2-3, I Ioan, 2-3), precum și la cartea Apocalipsei.

⁴ Pentru o analiză mai în detaliu a similarităților și a diferențelor dintre conceptele de „credință/religie dogmatică (doctrinară)” și „credință/religie populară”, recomandăm a se consulta: Marius Marian-Bălașa, „Conceptul de religie populară – oportunitate, aplicabilitate, adecvări” în Avram Cristea, Jan Nicolae (eds.), *Eshatologie populară*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2010, pp. 209-235.

individualiza folclorul fiecărui popor creștin, atât din Europa, cât și din restul lumii⁵.

În continuare, cercetarea noastră se va axa progresiv pe trei ordonate. Mai întâi, fără a intra în detalii de exegeză scripturistică, se va înfățișa scenariul confruntării finale dintre Bine și Rău, într-o macro-manieră belicoasă, relatat în cuprinsul ultimei cărți din canonul Nouului Testament, adică în cartea Apocalipsei. Apoi, vom efectua o incursiune mai detaliată în relatarea legendei Ragnarok din mitologia nordică, în aceeași macro-manieră belicoasă. În cele din urmă, ne vom concentra analiza asupra motivului confruntării finale eshatologice dintre Bine și Rău, urmând aceeași metodă, dar potrivit gândirii religioase eshatologice a țaranului român tradițional. Scopul final al cercetării este identificarea asemănărilor și diferențelor dintre cele trei variante eshatologice enunțate anterior, precum și modul în care cea dintâi a servit ca punct de plecare pentru cea din urmă.

1. Confruntarea finală progresivă dintre Bine și Rău conform cărții Apocalipsa

În Cartea Apocalipsei, confruntarea finală dintre Bine și Rău, dintre adepții lui Hristos și adepții Satanei, începe să capete o nuanță războinică propriu-zisă abia începând cu capitolul 11, când cei doi martori ai lui Dumnezeu vor fi uciși de fiara care se ridică din adânc și cu care ei se vor înfrunta, dar, mai apoi, vor fi înviați de Dumnezeu și înălțați la cer. Referitor la identitatea acestor doi martori ai lui Dumnezeu, numiți în textul scripturistic și *cei doi măslini și cele două sfeșnice care stau înaintea Domnului pământului* (Apocalipsa 11, 4), majoritatea exegeților sunt de acord asupra faptului că ei sunt Dreptul Enoh și Sfântul Proroc Ilie Tesviteanul, singurele personalități biblice din Vechiul Testament care nu au gustat moartea, ci au fost ridicate cu trupurile la cer încă din timpul vieții lor pământești (Facerea 5, 24; IV Regi 2, 11-12; Zaharia 4, 3, 11-14)⁶.

⁵ Mihai Hincinschi, Alexandru Nicolae Aginoaei, „Eshatologia populară și eshatologia sinoptică: asemănări și diferențe”, în Lucian Colda, Răzvan Brudiu, Oliviu Botoi (eds.), *Satul și spiritualitatea rurală: între tradiție și modernitate*, vol. II, Referatele Simpozionului Internațional de Știință, Teologie și Artă (ISSTA 2019), Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia, 6-8 mai 2019, ediția a XVIII-a, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, Editura Felicitas, Stockholm, 2019, pp. 205-206.

⁶ Sfântul Nicolae Velimirovici, *Simboluri și semne*, traducere de Gheorghiu Ciocioi, Editura Cartea Ortodoxă, București, 2009, p. 40.

Următoarea confruntare din referatul scripturistic al Apocalipsei, din capitolul 12, este cea dintre, pe de-o parte, femeia înveșmântată cu soarele, având luna sub picioarele ei și pe cap purtând o cunună din douăsprezece stele, femeie care naște un băiat și care este ajutată de Sfântul Arhanghel Mihail împreună cu îngerii lui, iar, pe de altă parte, balaurul cel mare și roșu care are șapte capete cu șapte cununi împărătești și zece coarne, precum și o coadă imensă, asistat și el de îngerii săi care sunt de fapt diavolii. Referitor la cine ar putea fi respectiva femeie, deși o parte a exegeților văd în ea pe Sfânta Fecioară Maria, datorită faptului că dă naștere unui fiu, cei mai mulți susțin că, dat fiind contextul apocaliptic în care aceasta apare, ea prefigurează Biserica, iar pruncul de parte bărbătească pe care se chinuie să-l nască este, în acest caz, poporul creștin al Noului Israel⁷. Iar în ceea ce-l privește pe balaur, după cum se poate deduce din chiar explicația dată în acest capitol, el este *balaurul cel mare, șarpele cel de demult*⁸, care se cheamă diavol și satana, cel ce înșală toată lumea (Apocalipsa 12, 9). Datorită faptului că balaurul și îngerii săi au fost învinși de Sfântul Arhanghel Mihail și de îngerii lui, fiind aruncați din cer pe pământ, de aceea, el caută să prigonească pe femeie și pe pruncul acesteia, adică Biserica și poporul creștin.

Însă punctul culminant al războiului apocaliptic dintre tabăra Binelui și tabăra Răului este relatat în capitolele 19 și 20 din cartea Apocalipsei, când se vor confrunta, pe de o parte, Mântuitorul Iisus Hristos în ipostaza de Împărat Biruitor călare pe un cal alb și însoțit de îngeri și de sfinți, iar, pe de altă parte, Balaurul (Satana), împreună cu fiara care iese din mare, cu profetul mincinos (Antihristul) și cu împărații pământului, adică neamul celor păcătoși care s-au închinat acestora. Ultima confruntare apocaliptică descrisă va fi cea de după Judecata finală, când Hristos, în ipostaza de Drept Judecător, va arunca moartea și iadul în râul cel de foc, împreună cu toți cei care nu au fost aflați scriși în Cartea Vieții Mielului.

⁷ Sfântul Andrei, Arhiepiscopul Cezareei Capadociei, *Tâlcuire la Apocalipsă, adică la descoperirea Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan Bogoslovul (Teologul), împodobită cu felurite însemnări din mai mulți Sfinți Părinți*, în col. „Tâlcuiri la Sfânta Scriptură”, ediția a II-a, îndreptarea tâlcuirii și notele ediției de Florin Stuparu, Editura Sophia, București, 2016, pp. 151-152.

⁸ Aici se face trimitere la episodul căderii în păcat a strămoșilor Adam și Eva la îndemnul șarpelui, din capitolul 3 al cărții Facerea.

Fără a extinde în continuare analiza bătăliei apocaliptice scrip-turistice dintre reprezentanții Binelui și cei ai Răului, dintre cei care sunt de partea lui Hristos și cei care sunt de partea Satanei, menționăm numai faptul că aceștia din urmă sunt înfățișați într-o manieră monstroasă, deoarece scenariul apocaliptic din ultima carte a Noului Testament are la bază, în primul rând, tradiția profetică a Vechiului Testament despre semnele sfârșitului lumii, dar și, în al doilea rând, influențele mitologiilor popoarelor orientale cu care evreii au intrat în contact în decursul istoriei lor vechi-testamentare, influențe pe baza cărora dușmanii lui Dumnezeu (Iahve) sunt înfățișați în diverse feluri terifiante, ca dragoni, balauri sau fiare care au puteri misterioase și sunt etichetate cu nume simbolice⁹. Se mai poate remarca apoi o creștere în intensitate a conflictului apocaliptic din Noul Testament, în funcție de cei care iau parte la el: Mai întâi fiara care iese din mare și profetul mincinos se confruntă cu cei doi martori ai lui Dumnezeu, apoi Sfântul Arhanghel Mihail și îngerii buni se confruntă cu balaurul și cu îngerii lui, urmând ca, la sfârșit, Însuși Hristos, împreună cu toți îngerii, sfinții și dreptii aflați scriși în Cartea Vieții, să se confrunte cu Satana, sub formă de balaur, cu acoliții săi, cu iadul și cu moartea, în bătălia finală din care Binele va ieși învingător.

2. Ultima bătălie dintre Bine și Rău conform legendei mitologice nordice Ragnarok

În mitologia vechilor nordici, Ragnarok-ul, sfârșitul apocaliptic, nu-i vizează doar pe oameni, ci și pe zei. De aceea, expresia folosită pentru sfârșitul lumii în mediul scandinav și germanic se numește *Ragnarok*, care înseamnă „bezna zeilor” (în norvegiană: *ragny* = zeu, iar *rokr* = beznă)¹⁰. De fapt, Ragnarokul fie substituie, fie cuprinde în sine și un Aldarrof, adică o „distrugere a oamenilor”¹¹.

⁹ John M. Court și Kathleen M. Court, *Un dicționar al Bibliei. Ghidul esențial al celei mai bine vândute cărți din lume*, traducere de prof. dr. Anca Irina Ionescu, Editura Lider, București, 2010, pp. 337-338.

¹⁰ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală. Mituri, divinități, religii*, Editura Albatros, București, 2004, p. 527.

¹¹ În norvegiană: *aldar* = om, iar *rof* = distrugere. Cf. David Clark, *Kin-slaying in the Poetic Edda: The End of the World?*, în „Viking and Medieval Scandinavia”, vol. 3, Brepols Publisher, f.l., 2007, p. 29.

Interesant este faptul că acest mit apocaliptic, deși a apărut în Antichitate la vechile popoare scandinave și germanice, înainte de apariția creștinismului, a suferit în Evul Mediu puternice influențe eshatologice creștine, odată cu încreștinarea acestor popoare de către misionarii din Occident¹².

Între semnele prevestitoare ale acestui moment sunt următoarele: moravurile decad; pământul se cutremură și se ivesc inundații, șarpele cosmic Jormundgand va ieși din închisoarea sa din abisul oceanului, provocând apoi arșiță, secetă și foamete pe pământ, din cauza veninului său ucigător; soarele și luna se întunecă, iar stelele se prăbușesc, toți aștrii fiind mai apoi devorați de lupul Fenrir, care se va elibera și el din închisoarea sa dintr-o stâncă¹³.

Făcând abstracție de cele două personaje mitologice, se poate observa faptul că semnele care prevăd sfârșitul lumii în mitologia vechilor nordici sunt identice cu cele expuse de Hristos în cuvântarea Sa eshatologică din evangheliile sinoptice, ele fiind preluate apoi și în scenariul eshatologic popular al țăranului român¹⁴, locul monștrilor nordici fiind luat, după cum vom vedea în continuare, de personaje malefice specifice legendelor populare românești.

Deși, în esență, epicentrul luptei finale din mitologia nordică îl constituie înfruntarea dintre zeii buni Odin, Thor și Wydarr și zeul rău Loki¹⁵, totuși, aceștia sunt ajutați fiecare în luptă de către acoliții lor, pozitivi și negativi, confruntarea terminându-se, spre deosebire de referatul scripturistic creștin, cu victoria Răului și cu distrugerea prin foc a celor trei lumi: raiul (Asgard), pământul (Midgard) și iadul (Hell).

Astfel, scenariul apocaliptic al Ragnarokului se va desfășura în felul următor: După o iarnă lungă și neîntreruptă de trei ani,

¹²Pr. prof. univ. dr. Nicolae Achimescu, *Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice*, Editura Basilica, București, 2015, p. 505.

¹³Pr. Emil Jurcan, *Satanismul în cadrul ocultismului. O analiză creștină*, Ediția a doua revizuită, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2018, pp. 45-46.

¹⁴Mihai Himcinschi, Alexandru Nicolae Agignoaei, *op. cit.*, pp. 206-208.

¹⁵Maria Manuel Lisboa, *The End of the World. Apocalypse and its Aftermath in Western Culture*, Open Book Publishers, f.l., 2011, pp. 51, 54. S-a încercat o asociere între cei trei zei nordici buni: Odin, Thor și Wydarr (ultimii doi fiind fiii celui dintâi) și Sfânta Treime creștină, în timp ce zeul rău Loki a fost mereu asociat cu Satana și cu Lucifer. După alte variante mitologice nordice, Loki ar fi și el tot un fiu al lui Odin, dar unul decăzut.

numită „Iarna Uriașilor”, o hoardă de uriași va apărea într-o corabie construită din unghiile morților, și sub conducerea uriașului Surtr (Cel Negru) vor năvăli pe pământ și se vor cățăra pe curcubeu ca să atace și să distrugă lumea zeilor, Asgardul. Lor li se vor alătura morții și zeii demonici Jotun: Fenrir, Jormundgand și Hel, sub conducerea supremă a lui Loki. Zeii buni, Aesirii, conduși de Odin, vor fi ajutați în luptă de pitici, de eroii războinici și de zeițele walkyrii. Înfruntarea va avea loc în câmpia Vigrid¹⁶.

Odin luptă împotriva Lupului Fenrir, dar este ucis și devorat de acesta. Wydarr însă îi va străpunge inima lui Fenrir și îi va sfărâma fălcile. Thor îl va ucide cu ciocanul său pe Șarpele Jormundgand, dar va fi la rândul său răpus de veninul acestuia, putând să mai facă numai nouă pași înainte de a cădea și el mort. Zeul Heimdall, soarele, se va înfrunța cu zeul demonic Loki, întunericul, amândoi nimicindu-se reciproc. Ultimii rămași în luptă vor fi zeul vremii Frej și uriașul Surtr. Din cauza faptului că Frej și-a dat sabia ca preț al iubirii, luptând deci cu mâinile goale, el va fi doborât de sabia de foc a lui Surtr¹⁷.

După ce rămâne ultimul în viață, Surtr va declanșa incendiul cosmic și orice urmă de viață (deci inclusiv și el) va dispărea, pământul fiind înghițit de ocean, iadul fiind deja descompus ca urmare a eliberării morților din el, în timp ce cerul se va prăbuși alături de Asgard, locuința zeilor. Cu toate acestea, sfârșitul acesta nu marchează doar finalizarea unei perioade cosmice, ci și începutul alteia noi, după o perioadă incertă de timp în care neantul va domni asupra întregului univers¹⁸. Astfel, după multă vreme de la stingerea incendiului apocaliptic declanșat de Surtr¹⁹, se va ridica din neant un nou pământ, mai frumos decât cel vechi, pe care grâul va crește fără să fi fost semănat de mâna omului și care nu va mai cunoaște nici un fel de calamitate²⁰. O nouă umanitate va lua naștere dintr-o

¹⁶ Echivalentul Văii lui Iosafat din Vechiul Testament (Ioil 4, 2) și al Câmpiei Harmagedon din Noul Testament (Apocalipsa 16, 16).

¹⁷ Elena-Maria Morogan, *Mitologia Nordică. Mituri și legende*, în col. „Orizonturi Spirituale”, seria „Mitologică”, Editura Enciclopedică, București, 1992, p. 205.

¹⁸ Pr. prof. univ. dr. Nicolae Achimescu, *op. cit.*, p. 505.

¹⁹ Ideea focului apocaliptic purificator al întregului univers este prezentă și în Noul Testament (II Petru 2, 7-12), ea regăsindu-se, după cum vom putea vedea în continuare, și în scenariul eshatologic popular românesc.

²⁰ Din nou, motivul ne duce cu gândul la conceptul scripturistic creștin de „cer nou și pământ nou”, prezent atât în Vechiul Testament (Isaia 65, 17; 66, 22), cât și în Noul Testament (II Petru 2, 13; Apocalipsa 21, 1).

pereche de oameni care va supraviețui în mod miraculos Ragnarokului, deoarece au stat adormiți și ascunși sub rădăcinile arborelui sacru Yggdrasil, ale cărui rădăcini vor fi singurele elemente naturale care vor rezista incendiului devastator produs de Surtr. Ei vor purta nume sugestive: tânărul Lif (viață) și tânăra Lifthrasir (forță vitală)²¹.

În frunte cu Balder, un alt fiu al lui Odin, zeu al dreptății, blândeții și inocenței, care fusese ucis de Loki cu mult timp înaintea Ragnarokului, câțiva zei buni vor învia și va începe pe pământ o viață frumoasă și plină de iubire din care lipsesc certurile între frați, întocmai precum în epoca de aur. Însă zeii cei morți și înviați nu vor mai avea suveranitatea de dinaintea Ragnarokului, pentru că atunci va fi un singur zeu mai puternic decât toți, care va fi supremul judecător²² atât al zeilor, cât și al oamenilor, acesta fiind, desigur, zeul Balder²³.

În această ultimă parte a eshatologiei nordice sunt evidente influențele creștine de care aminteam mai înainte. Ragnarokul nordic antic inițial, care se sfârșește cu moartea tuturor zeilor și cu distrugerea universului de către Surtr, a fost „completat” în Evul Mediu, în momentul în care popoarele păgâne scandinave și germanice au intrat în contact cu religia creștină prin misionarii occidentali, cu episodul apariției unei lumi noi și perfecte, întocmai precum cea ilustrată în ultimele două capitole (21 și 22) din cartea scripturistică a Apocalipsei. Totuși, în general, atât eshatologia, cât și cosmogonia vechilor popoare nordice, precum și alte multe concepte ale religiei acestora, prezintă și o mulțime de elemente originale care îl impresionează pe cel care le studiază²⁴. Ragnarokul antic nordic, prin interferența sa cu Apocalipsa creștină, a primit astfel un sfârșit „optimist”, fără ca prin aceasta să-i fie afectat în vreun fel farmecul pe care l-a avut de la început; din contră, s-ar putea susține

²¹ Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 528.

²² Diac. prof. univ. dr. Emilian Vasilescu, *Istoria Religiiilor*, ediția a III-a, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București, 1998, p. 341.

²³ În aceste două ipostaze: cea de înviat din morți și cea de judecător suprem al zeilor și al oamenilor, Balder devine un echivalent mitologic nordic păgân al lui Hristos, a Doua Persoană a Sfintei Treimi și Dumnezeu Fiul, Cel Care a înviat din morți a treia zi și Care va fi Dreptul Judecător la sfârșitul lumii, când va avea loc Judecata de Apoi.

²⁴ *Ibidem.*

faptul că a fost chiar îmbogățit într-un mod frumos. De aceea, acțiunea eshatologică a uriașului Surtr, cel care declanșează incendiul cosmic, are ca finalitate nu distrugerea definitivă a lumii oamenilor și a zeilor, ci crearea locului pentru o lume mai bună decât a fost cea inițială²⁵.

3. Bătălia finală dintre Bine și Rău în scenariul eshatologic popular românesc

Scenariul eshatologic popular românesc²⁶ se prezintă drept o combinație a celui scripturistic din cartea Apocalipsei, cu mai multe „adăugiri” populare, mitologice și apocrife, care îl fac în cele din urmă să semene într-o oarecare măsură cu cel din legenda nordică a Ragnarokului. Mai exact, avem în eshatologia populară o confruntare progresivă între forțele Răului (fiara din adânc, Antihristul, balaurul Satana) și forțele Binelui (Dreptul Enoh și Sfântul Proroc Ilie Tesviteanul, Sfântul Arhanghel Mihail, Mântuitorul nostru Iisus Hristos), totul culminând cu o confruntare finală de proporții între aceste două tabere.

Dintre sursele eshatologice apocrife care au circulat în spațiul românesc în perioada secolelor al XV-lea și al XVII-lea, mai întâi în limba slavonă, apoi și în limba română, în formă de manuscrise, sub denumirea de scrieri profetice bizantine, ele dorindu-se a fi niște apocrife de nuanță apocaliptică care pretindeau a completa profețiile biblice canonice și din care se pot deduce concepțiile eshatologice medievale care caracterizau societatea românească, atât din spațiul intracarpatic, cât și din cel extracarpatic, le vom enumera pe cele mai de seamă: *Vedenia lui Isaia*, *Vedenia lui Enoh*, *Testamentul (Moartea) lui Avraam*, *Apocalipsa Apostolului Pavel*, *Apocalipsa Maicii Domnului*, *Vedenia monahului Cosma*, *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, *Apocalipsa apocrifă a lui Ioan*, *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, *Vedeniile lui Daniel*, *Proorocirea lui Daniel*, *Apocalipsa Sfântului Andrei Salos*, *Cuvânt despre Sfârșitul lumii și despre antihrist*

²⁵ Alfonso M. di Nola, *Diavolul. Chipurile, isprăvile, istoria Satanei și prezența sa malefică la toate popoarele din antichitate până astăzi*, traducere de Radu Gâdei, Editura All, București, 2001, p. 101.

²⁶ Deși, mai corect și mai veridic ar fi să vorbim despre scenariile eshatologice populare românești, totuși, ne vom axa cercetarea pe cel mai răspândit și mai cunoscut dintre acestea.

și a Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos și Cuvântul lui Ipolit Romanul, din comentariul la Daniel (ambele atribuite episcopului roman Hipolit), A lui Eupatie din Efes, despre cele necunoscute și despre când va fi sfârșitul, Discursurile Sfinților Efrem Sirul și Ioan Gură de Aur despre sfârșitul lumii, Comentariu la Apocalipsa lui Ioan (atribuit Sfântului Andrei, arhiepiscopul Cezareei Capadociei) și *Legenda Duminicii*²⁷.

Pe baza tuturor acestor surse, mentalitatea religioasă a țaranului român a construit un scenariu eshatologic diferit în forme, dar asemănător în fond. Interesant de remarcat este faptul că, spre deosebire de scenariul biblic din cartea Apocalipsei, unde, dintre exponenții Răului, Fiara 666 care se ridică din adânc și Balaurul cel roșu care este Diavolul au rolurile cele mai importante, în scenariul eshatologic popular cel mai important rol negativ îi este atribuit Antihristului, cunoscut în textul scripturistic apocaliptic sub denumirea de „prorocul mincinos” (Apocalipsa 19, 20). Apariția înfricoșătoare a acestuia de la sfârșitul veacurilor va fi precedată de mai multe semne nefaste, întocmai precum sunt acestea menționate în discursul eshatologic al Mântuitorului (Matei 24-25; Marcu 13; Luca 21) și în referatul scripturistic al Apocalipsei, dar cum am putut vedea că sunt regăsite și în Ragnarokul nordic: calamități naturale, războaie între popoare, neînțelegeri sociale, decăderea bunelor moravuri, înmulțirea falsității și a minciunii între oameni.

Astfel, vorbind despre activitatea preapocaliptică a Antihristului, caracterizată de falsitate și de minciună, scenariul eshatologic popular ne relatează următoarele: „În acest timp (adică înainte de sfârșitul lumii) de nevoie și lipsă va apărea Antihârț (acesta fiind numele popular al Antihristului) umblând cu un car închis, în care va zice că e pâine, însă înăuntru nu vor fi decât putregaiuri și arbori, și un alt car în care va fi un poloboc, ud pe dinafară, dar înăuntru va fi gol și uscat. Cu ele va căuta să înșele lumea, spunându-le oamenilor: «Veniți la mine, că eu sunt mai bun decât Dumnezeu. El vă pedepsește cu foamete și sete, iar eu, iată vă dau vouă pâine

²⁷ Pentru o tratare detaliată a tuturor acestor surse, recomandăm a se consulta: Andrei Prohin, *Scrieri profetice bizantine în manuscrise din Țările Române (sec. XV-XVI)*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, Universitatea de Stat din Moldova, anul 2015, nr. 4 (84), seria „Științe umanistice”, pp. 10-17; precum și: Andrei Prohin, *Motive biblice și apocrife în credințele eshatologice românești*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, nr. XV, Editura Palatul Culturii, Iași, 2015, pp. 169-186.

și apă, numai să vă supuneți mie și să-mi dați ascultare». Lumea va alerga năucă după el și-i vor cere și-l vor ruga în lacrimi și în genunchi și se vor închina lui și-l vor asculta. Iar Antihârț îi va trimite să-și ia singur fiecare ce dorește și vor găsi putregaiuri și gol și se vor amărî și nici a plânge nu vor putea. Și se vor bate cu capul de ziduri și pietre, că au fost înșelați”²⁸.

Acestei terori dominată de falsitate și instaurată de Antihrist printre oameni mai înainte de sfârșitul lumii îi vor pune capăt Drep-tul Enoh și Sfântul Proroc Ilie Tesviteanul, care, întocmai precum în referatul scripturistic din capitolul 11 al Apocalipsei, se vor întoarce pe pământ ca să-și încheie misiunea profetică începută printre oameni în perioada Vechiului Testament și să primească și ei moartea prin care trec toți oamenii, mai înainte de Judecata finală a lumii. Doar că, spre deosebire de textul biblic, unde cei doi sunt menționați cu numele generic de „cei doi martori ai lui Dumnezeu” (Apocalipsa 11, 3), în eshatologia populară ei sunt clar identificați cu Enoh și Ilie, urmând în acest sens cu fidelitate tradiției exegetice a Bisericii, care a văzut mereu în cei doi martori credincioși ai lui Dumnezeu pe Enoh și pe Ilie²⁹. Practic, asemenea textului scripturistic din Apocalipsă, prima confruntare dintre forțele Binelui și cele ale Răului, mai înainte de sfârșitul lumii, se va desfășura și în scenariul eshatologic popular românesc între Antihrist, ajutat de adepții săi, și Enoh și Ilie, ca reprezentanți ai lui Dumnezeu pe pământ. Conform unor variante, Antihristul însuși îi va decapita pe Enoh și pe Ilie, în timp ce alte variante susțin că adepții lui vor fi cei care îi vor înjunghia de moarte pe cei doi. Oricum ar sta lucrurile în această privință, uciderea celor doi, urmată de învierea lor de către Dumnezeu și de înălțarea trupurilor lor la ceruri, va fi momentul care marchează atât apogeul, cât și sfârșitul dominației Antihristului pe pământ³⁰.

Spre deosebire de referatul scripturistic, în varianta eshatologică populară, Enoh și Ilie mai sunt însoțiți și de alți sfinți precum:

²⁸ Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, Editura Casa Școalelor, București, 1944, p. 512.

²⁹ Nu doar exegeza biblică ortodoxă a făcut această asociere în decursul timpului, ci ea se regăsește și în mediul exegetic catolic, dar și în cel protestant și neo-protestant.

³⁰ Andrei Prohin, *Motive biblice și apocrife în credințele eshatologice românești...*, pp. 181-182.

Judecătorul Samson, Sfântul Mare Mucenic Mina, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan³¹, Sfântul Proroc și Înaintemergător al Domnului Ioan Botezătorul, Sfântul Apostol Petru³², Sfântul Ierarh Nicolae sau Sfântul Mucenic Toader³³, fiecare dintre acești sfinți îndeplinind un rol eshatologic auxiliar și necanonic, atribuite lor de către tradiția populară, pe lângă rolurile principale și canonice ale lui Enoh și Ilie. Deja putem vorbi în această situație de o adaptare a mitului eshatologic nordic Ragnarok într-o manieră populară românească: Astfel, confruntarea apocaliptică populară se va da între armata de îngeri condusă de Hristos, avându-i ca „generali” pe Sfântul Proroc Ilie, Sfântul Proroc Moise, Dreptul Enoh, Sfântul Mare Mucenic Mina, Sfântul Apostol Petru și Sfântul Arhanghel Mihail, armată care se va ivi din partea dreaptă sau de la Răsărit, și armata de diavoli condusă de Satana, care îi va avea ca „generali” pe Antihrist, pe Iuda, pe Scaraoțchi și pe adepții acestora, armată care se va ivi din partea stângă sau de la Apus³⁴. Chiar dacă în această luptă, la început, Sfântul Proroc Ilie va fi învins și ucis de Antihrist, mai apoi, după învierea și înălțarea sa la ceruri, el va reveni pe pământ și îl va nimici pe Antihrist cu fulgerul său atotputernic³⁵.

„Biografiile” eshatologice populare ale lui Ilie și Enoh mai includ uneori și detalii referitoare la o martirizare a celor doi de către Antihrist și de către adepții acestuia, mai înainte de a fi efectiv uciși. Iar din sângele curs din trupurile lor se va aprinde un foc puternic care va arde pământul în vederea purificării eshatologice a acestuia de orice păcat și de orice necurăție³⁶. Motivul purificării prin foc a lumii coruptă de păcat și decăzută, mai înainte de Parusie, în vederea apariției unei noi lumi, are o bază eshatologică scripturistică în Epistola a doua Sobornicească a Sfântului Apostol Petru (II Petru

³¹ *Ibidem*.

³² Cosmina-Maria Berindei, *Motivul sfârșitului lumii în colindele de pescar*, în revista „Tabor”, anul 2010, nr. 9 (decembrie), p. 82.

³³ Ela Cosma, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 96.

³⁴ Ioan Viorel Boldureanu, *Cultura tradițională orală. Teme, concepte, categorii*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006, p. 34.

³⁵ Marcel Lapteș, *Anotimpuri magico-religioase. Schițe etnografice*, Editura Corvin, Deva, 2017, p. 187.

³⁶ Bogdan Petriceicu-Hașdeu, *op. cit.*, p. 53, 146, 162.

3, 7, 10, 12-13), după cum am menționat deja într-o notă de subsol anterioară, și, în același timp, putem face și o asociere între acest incendiu eshatologic popular cu bază scripturistică și incendiul distructiv apocaliptic pe care îl provoacă uriașul Surtr în mitul eshatologic nordic Ragnarok. Toate trei au ca scop eradicarea lumii vechi imperfecte și apariția unei noi lumi, desăvârșite.

Eshatologia populară face abstracție de episodul înfruntării dintre Sfântul Arhanghel Mihail și îngerii buni, pe de o parte, și Balaurul cel mare și roșu care este Satana și Diavolul și îngerii răi, pe de altă parte, episod prezent, așa cum am menționat într-un subcapitol anterior, în cartea Apocalipsei la capitolul 12. Se trece astfel direct la marea confruntare finală dintre forțele Binelui și forțele Răului, într-o manieră demnă și similară cu cea din Ragnarokul nordic. Iar aceasta deoarece, spre deosebire de referatul scripturistic din Apocalipsa, capitolele 19 și 20, în eshatologia populară românească întâlnim existența a numeroase personaje fantastice care își fac apariția la sfârșitul lumii și care au existat și mai înainte de crearea lumii sau chiar în primele epoci ale creației. Majoritatea acestor personaje nu au absolut nici un fundament scripturistic, în eshatologia populară românească ele fiind văzute drept reminiscențe ale superstițiilor și mitologiilor păgâne, reminiscențe care au fost asimilate într-un mod foarte creator de-a lungul timpului de mentalitatea tradițională a folclorului românesc. Dintre aceste personaje fantastice unele vor fi de partea Satanei la sfârșitul lumii, precum: uriașii (personificări ale stihiiilor naturii), căpcăunii (înfățișați cu trăsături canibalice, personificări ale neamurilor străine care i-au stăpânit și prigonit pe români în cursul istoriei), șerpilor zburători și păsările cu clonțul de fier (reprezentări ale ciumei și ale boierilor despotici care provocau suferințe oamenilor de rând), balaurii, scorpiile și Iuda. Desigur că și de partea lui Hristos se vor afla o serie de personaje fantastice precum: piticii (ca simbol al împuținării credinței în preajma sfârșitului lumii) și blajinii, un popor de oameni foarte credincioși despre care se spune că vor fi singurii care se vor bucura de intrarea în rai în urma Judecării finale³⁷.

³⁷ Andrei Prohin, *Personaje fantastice în eshatologia populară românească*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, nr. XIV, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, pp. 219-238.

Este interesant de remarcat faptul că printre aliații eshatologici ai lui Hristos se vor număra și personaje istorice care, în contextul de față, primesc atribute fantastice: Alexandru Macedon, Ștefan cel Mare, împăratul Constantin cel Mare care apare în ipostaza de împărat al blajinilor³⁸. De aici rezultă o configurație de basm în ceea ce privește lupta dintre Hristos și Antihrist sau dintre Dumnezeu și Satana de la sfârșitul lumii³⁹, putând vorbi, în termeni eshatologici populari, de un Harmagedon „îmbunătățit”, atât cantitativ, cât și calitativ. Dacă se ia în considerare faptul că, în general, conceptele eshatologice de nuanță religioasă nu sunt invenția creștinismului, ci sunt niște arhetipuri ale gândirii omenești⁴⁰, atunci această realitate apare ca fiind perfect normală.

Iar în ceea ce privește imaginația creatoare a poporului român cu referire la toate aceste personaje fantastice din eshatologia populară, dar și la, așa cum am putut observa, plasarea unor personaje istorice reale (naționale sau universale) în cadrul evenimentelor care sunt caracteristice scenariului eshatologic popular ilustrat mai înainte, pentru a ne asocia opiniei părintelui Dumitru Stăniloae, vom preciza și noi faptul că aceasta a fost în permanență stimulată de aspirațiile spre înnobilarea vieții, în așa fel încât poporul român, în general, și țăranul român, în special, și-au făurit încă din cele mai vechi timpuri și în mod constant motive și eroi care se ridică peste momentele grele de existență în care omul este subjugat de patimile sale inferioare și se lasă dominat de interesele sale meschine, din care nu poate să reiasă cu adevărat nimic nou sau edificator. Orgoliul și pofta nu au putut fi niciodată o sursă consistentă și profundă de inspirație creatoare pentru poporul român, în general, și pentru satul românesc tradițional, în special, deoarece erau sărace în conținut și monotone în punerea lor în practică⁴¹.

Totuși, pentru a completa părerea părintelui Dumitru Stăniloae, pe baza confruntării finale dintre Bine și Rău cuprinsă în scenariul eshatologic popular românesc de care ne-am ocupat,

³⁸ *Idem*, *Repere ale gândirii mitice în eshatologia populară românească*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, nr. XIII, Editura Palatul Culturii, Iași, 2013, pp. 131-133.

³⁹ Ela Cosma, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 92.

⁴¹ Pr. Dumitru Stăniloae, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, Editura Elion, București, 2001, pp. 21-26.

putem susține și faptul că respectivele vicii, dar și multe altele care au marcat mai mult sau mai puțin viața poporului român în decursul istoriei sale, au constituit și ele surse de inspirație pentru modelarea antieroiilor prezente, atât în credințele populare autohtone, fie ele de nuanță eshatologică sau de altă nuanță, cât și în legendele, miturile, superstițiile, poveștile, povestirile, poeziile, zicătorile, snoavele, fabulele, baladele, doinele, imnurile, cânturile, colindele și basmele care au îmbogățit treptat folclorul și tezaurul valorilor noastre naționale din cele mai vechi timpuri și până în prezent.

Aceasta denotă realitatea că învățătura creștină s-a întipărit adânc în sufletul poporului român, deoarece numai datorită faptului că poporul a simțit și a trăit creștinismul în toată perioada procesului său de etnogeneză și, mai apoi, de centralizare statală, a putut și să-l reverse pe acesta în creațiile sale artistice⁴². Toate aspirațiile care stau la baza creației folclorice, în general, și a celei religioase, în special, își au în cele din urmă rădăcinile în viața Bisericii, care trebuie privită în complexitatea ei sacramentală, culturală și socială. Pe lângă literatura apocrifă de care am amintit și care i-a impresionat mereu în mod deosebit pe credincioși, cum sunt mai ales literatura despre demoni și literatura apocaliptico-eschatologică, cultul ortodox și iconografia bisericească au fost mereu favorabile creațiilor religioase, oferind, ca model și ca dar, nu atât o învățătură de memorat, cât mai ales o viață trăită în comuniunea iubitoare a Sfintei Treimi⁴³.

Făcând acum o paralelă între modul în care religia/credința populară și religia/credința doctrinară au influențat, fiecare în felul său, cele trei scenarii eshatologice prezentate în cuprinsul acestui studiu, putem afirma faptul că, deși cea dintâi are prioritate din punct de vedere cronologic, totuși, primatul îl deține cea de-a doua, care a remodelat valorile religioase eshatologice populare existente deja, în momentul în care religia creștină a început să primeze, în mediul iudaic, în cel scandinav-germanic și în cel românesc⁴⁴.

⁴²Theodor Fecioru, *Poporul român și fenomenul religios*, Editura Librăriei Teologice, București, 1939, p. 18.

⁴³*Ibidem*, pp. 33-34.

⁴⁴Pentru a fi mai expliciti, propunem o lămurire suplimentară și imperativă a acestei afirmații generale, pe care o vom structura în funcție de cele trei scenarii eshatologice tratate în lucrarea noastră. Astfel, vorbind despre scenariul

Concluzii

La fel cum am procedat și în prezentarea celor trei scenarii eshatologice din cuprinsul cercetării noastre, tot așa vom evidenția și concluziile acesteia.

1. În cazul scenariului eshatologic din Cartea Apocalipsei vedem o desfășurare progresivă și pe etape a conflictului final dintre Bine și Rău, dintre Hristos și Diavol, urmând ca acesta să se încheie cu victoria Binelui și cu instaurarea unei lumi noi, definitive și perfecte, care să înlocuiască vechea lume temporară și imperfectă. Întreg acest scenariu scripturistic este dominat de o notă optimistă, care ne face să anticipăm deja care va fi rezultatul final al încleștării supreme dintre Bine și Rău. Personajele care luptă de partea Binelui sunt zugrăvite într-o manieră angelică și luminoasă, în timp ce personajele care luptă de partea Răului sunt zugrăvite într-o manieră demonică, tenebroasă, primind caracteristicile fizice și temperamentale ale unor monștri. Marea confruntare finală dintre Bine și Rău este precedată de câteva mici confruntări dintre reprezentanții secundari ai celor două concepte, urmând parcă linia

eshatologic scripturistic din cartea Apocalipsei Sfântului Ioan Teologul, scrisă în ultimul deceniu al secolului I d.Hr., vedem faptul că motivele religioase apocaliptice iudaice existente deja în mentalitatea religioasă a poporului evreu încă din perioada formării canonului cărților Vechiului Testament, primesc o împlinire și o interpretare în manieră creștină, fără a fi, prin aceasta, omise în totalitate din referatul scripturistic al respectivei cărți. Referindu-ne apoi la mitul eshatologic nordic al Ragnarokului, acesta, după cum am precizat în cuprinsul lucrării, era deja cristalizat încă din Antichitate în mentalitatea religioasă a popoarelor scandinave și germanice, în momentul în care religia creștină a început să fie răspândită și printre acestea în Evul Mediu. Când elementele doctrinare creștine apocaliptico-eschatologice au fost implementate în gândirea religioasă a acestor popoare, atunci și Ragnarokul, fără a suferi modificări sau omisiuni în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor sau participanții la acestea, a primit un sens nou și desăvârșit, iar finalul pesimist păgân în care se afla la acel moment a fost completat într-o manieră optimistă creștină, după modelul finalului eshatologic scripturistic din Cartea Apocalipsei. Iar în ceea ce privește scenariul eshatologic popular românesc, putem vedea și în acest caz o armonizare între elementele religioase populare autohtone (care țin mai mult de credințele păgâne și eretice care au existat pe teritoriul actual al țării noastre atât înainte, cât și mult timp după implementarea creștinismului aici, precum și de sursele apocrife medievale bizantine amintite deja) și elementele doctrinare creștine care obțin și în acest context un statut dogmatic prioritar față de cele dintâi, însă fără să le elimine pe acestea, ci doar să le dea un sens nou și desăvârșit.

militară de desfășurare a unui război compus din mai multe bătălii, care se soldează cu o remiză, până în momentul bătăliei finale.

2. Vorbind despre scenariul eshatologic nordic al mitului Ragnarok, vedem că aici lucrurile stau diferit: Avem o singură mare bătălie finală dintre Bine și Rău, bătălie care, în varianta inițială, se finalizează, într-o primă fază, cu victoria Răului, urmând ca mai apoi, în faza finală, ambele concepte să fie (auto)anihilate în incendiul apocaliptic. În varianta finală a Ragnarokului, puternic influențată de scenariul apocaliptic creștin, Binele va ieși în cele din urmă triumfător, odată cu instaurarea unei noi lumi, mult mai bună decât cea inițială, și cu revenirea la viață a unora dintre reprezentanții divini ai Binelui, în timp ce reprezentanții rasei umane trec printr-o experiență similară cu cea postdiluviană din alte religii ale lumii.

3. Iar în ceea ce privește scenariul eshatologic popular românesc, putem observa în cadrul acestuia o îmbinare a elementelor dintre cele două anterioare. Avem astfel o confruntare între Bine (reprezentat de Dreptul Enoh și de Sfântul Proroc Ilie Tesviteanul) și Rău (reprezentat de Antihrist și de adepții săi), care se încheie cu victoria temporară a Răului, urmând ca marea înfruntare finală dintre reprezentanții scripturistici, fabuloși și reali (cei din urmă transpuși însă într-un univers apocaliptic fantastic, care ține mai degrabă de domeniul basmului) ai Binelui și ai Răului să se încheie cu victoria celor dintâi. Deși în urma acestei confruntări nu se insistă foarte mult în eshatologia populară românească pe ideea instaurării unei lumi mai bune, perfecte și veșnice, din rezultatul final pozitiv al confruntării se poate deduce cu ușurință faptul că este inevitabil ca aceasta să nu-i ia locul vechii forme de existență universală, care devine în acest context imperfectă, perimată și depășită. Astfel, conceptul scripturistic eshatologic iudaic și creștin de „cer nou și pământ nou”, regăsit și în ultimul act din mitul eshatologic nordic Ragnarok, devine o realitate și în cazul eshatologiei universale populare românești. Tema scripturistică a purificării sau a nașterii unei noi lumi, superioară celei anterioare, ca urmare a confruntării finale dintre Bine și Rău și a unui incendiu cosmic, își face simțită prezența și în cazul actului final din scenariul eshatologic popular românesc, dar cu particularitățile de rigoare ale acestuia.